

Eva Batličková

Do třetího i čtvrtého pokolení: zkušenost s holocaustem jako základ teorií Viléma Flussera

„Nacismus je cílem novověku. V okamžiku, kdy středověké lidstvo opustilo katedrálu a obrátilo se směrem k imanentnímu světu, započalo svou cestu směrem k nacismu.“

Vilém Flusser

1. Prolog:

Osobní zkušenost jako výchozí bod filozofického bádání byla posvěcena fenomenologií a existencialismem. Když Heidegger argumentuje ve prospěch výjimečnosti člověka mezi všemi ostatními živými tvory, vychází z předpokladu, že on jediný se zajímá a stará o své bytí. Německý filozof označuje člověka pojmem *pobyt* (*Dasein*), jsoucno, jemuž jde o bytí samo (Heidegger, 1996: 27) a ke kterému se vztahuje prostřednictvím světa. „Pobyt má [...] tendenci rozumět svému vlastnímu bytí z toho jsoucna, ke kterému se bytostně stále a především vztahuje, totiž ze 'světa' [ve smyslu toho, co se vyskytuje].“ (Heidegger, 1996: 32,33).

Hannah Arendtová převádí metodu svého učitele do politické roviny a zavádí pojem *zkušenost myšlení*, kterou lze získat jedině prostřednictvím praxe a cvičení, tak jako každou jinou zkušenost. V tomto kontextu, filozofka vymezuje rozdíl mezi tímto typem myšlení a ostatními mentálními procesy, jako je dedukce, indukce nebo vyvozování závěrů, kterým se můžeme jednoduše naučit. „/.../ myšlení jako takové povstává z událostí životní zkušenosti a musí s nimi zůstat svázáno, neboť takové události jsou jedinými ukazateli, podle nichž se může orientovat.“ (Arendtová, 2002: 17)

Filozofické principy, se kterými se setkáváme v díle Viléma Flussera, se odvíjejí ve stejném směru. V jednom ze svých textů otištěném v literární příloze brazilského deníku *O Estado de São Paulo*, 19. srpna roku 1967, a nazvaném *Eseje* (Ensaio), autor rozlišuje dva základní typy literárního stylu, jichž může být využito k psaní filozofických prací. První charakterizuje jako akademický styl, druhý jako styl živoucí; výsledkem prvního jsou traktáty, výsledkem druhého eseje.

„Jsem přesvědčen, že volba mezi napsáním traktátu a eseje je existenciální volbou v úzkém slova smyslu. Tato volba determinuje můj postoj jak ve vztahu k tématu, tak ve vztahu k těm, kteří budou mou práci číst, „moji druzí“. V případě traktátu, své téma vypřemýšlím a budu jej s druhými

diskutovat. V případě eseje, prožiji své téma a s druhými vstoupím do dialogu.“ (Flusser, 1998: 94, 95).¹

Flusser vždy zůstává věrný živoucímu stylu a své myšlenky vyjadřuje v esejích.

Esej není formulováním jakékoliv myšlenky, ale myšlenky, která je hrotem kopí rozmáchnuté existence. Esej se chvěje napětím boje mezi myšlením a životem, mezi životem a smrtí. (Ibid: 96)²

Můj krátký článek si klade za cíl ukázat, že zkušenost, která hluboce ovlivnila Flusserovo myšlení a která je přítomna v mnoha jeho pracích, je zkušenost s holocaustem, označovaným též hebrejským pojmem šoa (zničení, záhuba, zmar). Přestože filozof ztratil všechny své blízké v koncentračních táborech, nesituuje se v žádném případě do role oběti. „Byl jsem tam a byl jsem všemu přítomen. Žádná omluva pro mě neplatí.“³ (Flusser, strojopis: 227). Těmito slovy se vyjadřuje v rukopise *Do třetího i čtvrtého pokolení*, který je jedním z jeho prvních textů, který dodnes zůstává nevydán. „Nemůžeme se pokoušet popisovat nacismus stejným způsobem, jakým bychom popisovali mýty a zvyky australských domorodců. My všichni za něj neseme zodpovědnost, protože náš duch je formován stejnými tendencemi, jakými byl formován ten nacistický.“⁴ (Ibid: 229) Flusserův text věnovaný problému nacismu ve smyslu komplexního problému západní civilizace, zde bude podroben podrobnější analýze.

2. Kořeny

Do třetího i čtvrtého pokolení můžeme považovat za jeden ze zásadních Flusserových esejů z několika důvodů. Kromě toho, že se jedná o jeho nejrozsáhlejší práci, se svými 336 strojopisnými stranami, jeho kořeny odkazují k samotným počátkům myslitelovy filozofické tvorby.

První veřejnou zmínku o zmiňovaném textu nacházíme v březnu roku 1965, v prvním čísle časopisu *Cavalo Azul*, literárním projektu brazilské básničky jménem Dora Ferreira da Silva. V tomto občasníku byly publikovány dvě první části první kapitoly nazvané *Katedrála*, konkrétně podkapitoly: *Scholastika* a *Alchymie*. Flusser již při této první příležitosti použil titul zastřešující oba texty *Do třetího i čtvrtého pokolení*. Vydavatel jej nicméně opatřil poznámkou pod čarou: „Provizorní

¹ „Direi que a escolha entre fazer um tratado e um ensaio é uma decisão existencial no sentido estrito do termo. Marcará a minha atitude perante o meu assunto e perante os que lerão o meu trabalho, “os meus outros”. No caso do tratado, pensarei meu assunto e discutirei com os meus outros. No caso do ensaio, viverei meu assunto e dialogarei com os meus outros.“

² „O ensaio não é a articulação de um pensamento apenas, mas de um pensamento como ponta de lança de uma existência empenhada. O ensaio vibra com a tensão daquela luta entre pensamento e vida, e entre vida e morte.“

³ „Estava lá e presenciei tudo. Não tenho desculpa.“

⁴ „Não podemos tentar descrever o nazismo como se fôssemos tratar dos mitos e costumes dos aborígenes australianos. Participamos todos da responsabilidade do nazismo, porque somos espíritos informados pelas mesmas tendências que informaram os nazistas.“

název nevydané knihy Viléma Flussera, jehož první kapitulu zde otiskujeme.“⁵ Dozvídáme se tak, že počátkem roku 1965, byla kniha dokončena. Ve druhé polovině šedesátých let se rukopis dočkal vážného zájmu ze strany jednoho akademického vydavatelství v São Paulu. Osmého prosince 1967 filozof píše dopis profesorovi Leônidasovi Hegenbergovi z katedry humanitních studií na brazilském vysokoškolském technologickém institutu pro letectví ITA (Instituto Tecnológico de Aeronáutica): „Moje kniha *Do třetího i čtvrtého pokolení* (subjektivní příběh objektivní ontologie) bude vydána nakladatelstvím Grijalbo, které je součástí Vydavatelství státní univerzity v São Paulu [EDUSP].“⁶ Mezi Flussеровými osobními dokumenty nacházíme rovněž životopis s datem 31.3.1968, v němž se monografie uvádí jako připravena k vydání univerzitním vydavatelstvím EDUSP.

K očekávané publikaci ale nakonec nedošlo. Zřejmě i díky tomu, že se kniha naprosto vymyká stylu hravých a elegantních esejů, s nimiž filozof v té době dobýval úspěchů na brazilské půdě.

Již zběžný rozbor knihy poukazuje na spoustu styčných bodů s prvními nevydanými Flussеровými texty z padesátých let. Projekt první monografie o dějinách myšlení 18. století psaný německy a pojmenovaný *Die Geistesgeschichte des 18. Jahrhunderts*, na kterém Flusser pracoval v průběhu roku 1951, byl přerušeno. Nacházíme o něm však řadu zmínek v dopisech, které si Flusser vyměňoval se svými intelektuálními přáteli, Alexem Blochem a svým bratrancem Davidem Flusserelem, a s některými vydavateli. V dopise z 2. května 1951 adresovaném Blochovi, se tak můžeme dočíst o metodě, kterou Flusser hodlá využít pro svou reflexi: „Co se týče metodologie, je třeba si zvolit určité historické období, například 18. století, a použít jej jako východisko pro rozšíření zorného pole.“⁷ Ve stejné době píše do vydavatelství newyorské Columbian University: „Osmnácté století se zdá být zároveň vyvrcholením i počátkem úpadku evropské civilizace, proto uvažuji o napsání knihy o myšlení 18. století viděno z naší současné pozice [...]“⁸

Flusser zamýšlený projekt nikdy nedokončil a začal se věnovat jiným textům. Namísto toho, aby jej ale nadobro opustil, jej nechal dozrát. O několik let později začíná pracovat na rozsáhlém rukopise, tentokrát v portugalském jazyce. Jeho hlavním tématem je ono „staré“ hledání historických kořenů úpadku západní civilizace. Mění se pouze volba historického období, které se stane východiskem pro rozšíření zorného pole ohledně zkoumaného procesu. Osvícenství, jako výchozí

⁵ Título provisório do livro inédito de Vilém Flusser, cujo primeiro capítulo é aqui publicado.

⁶ „Meu livro *Até a terceira e a quarta geração* (história subjetiva da ontologia moderna) será editado pela Grijalbo no âmbito da Editora Universitária.

⁷ „Um ihn methodisch zu planen, muss man sich einen beliebigen Ausschnitt aus der Geschichte wählen, zu Beispiel das 18. Jahrhundert, und versuchen, von diesem Angriffspunkt aus, das Sichtfeld zu erweitern.“ (apud. Guldin, FS 20: p. 2)

⁸ „The eighteenth century seems to be at the same time the climax and the beginning of the decline of European civilisation and I am therefore planning a book on 18th century thought as seen from our present position [...]“ (apud. Guldin, FS 20: p.3)

moment z *Dějiny myšlení 18. století* je nahrazeno renesancí, která je dobou, v níž dochází k přerodu středověkých společenských struktur v novověké. Takto se rodí kniha *Do třetího i čtvrtého pokolení*.

„V okamžiku, kdy středověké lidstvo opustilo katedrálu a obrátilo se směrem k imanentnímu světu, započalo svou cestu směrem k nacismu. V okamžiku, kdy lidstvo opustilo kříž se Spasitelem, který na svých bedrech nesl hříchy světa, nevědomky si zvolilo hákový kříž, který hříchy světa symbolizuje. V tomto subjektivním duchu prodchnutém zodpovědností bychom měli hovořit o nacismu. (Flusser, strojopis: 229)“⁹

Text vykazuje rovněž několik styčných bodů s jinou prací pocházející z 50. let. Jedná se o německy psané dílo *Dvacáté století* s podtitulem *Hledání subjektivní syntézy* (*Das Zwanzigste Jahrhundert: Versuch einer subjektiven Synthese*), první spis, který Flusser dokončil pravděpodobně v roce 1957.¹⁰ Kromě podtitulu, který připomíná výraz „subjektivní příběh objektivní ontologie“, jímž autor přibližuje svou práci *Do třetího i čtvrtého pokolení* profesoru Hegenbergovi, literární forma obou textů má mnoho společného. Rainer Guldin popisuje styl díla *Dvacáté století* jako laboratoř, v níž autor experimentuje s různými formami. (Guldin, FS 20: 24). Při četbě *Do třetího i čtvrtého pokolení* získáme stejný dojem: poetické pasáže v květnatém jazyce s emotivními obrazy střídají objektivní analýzy; stránky plné náboženských výrazů s morálním apelem jsou následovány stranami filozofických reflexí v úzkém slova smyslu; objektivní úhel pohledu přenechává místo úhlu subjektivnímu, atd. Přestože není možné určit s naprostou přesností, kdy byla kniha napsána, její forma i obsah odkazují na to, že text *Do třetího i čtvrtého pokolení* získával svou podobu již v průběhu 50. let. Spolu s monografií *Dvacáté století* se tak podílí na dědictví vůbec prvního Flusserova filozofického projektu, *Dějiny myšlení 18. století*.

3. Do třetího i čtvrtého pokolení

Ponechejme nyní stranou historický kontext díla a věnujme se jemu samotnému. Název rozsáhlé eseje *Do třetího i čtvrtého pokolení* se inspiruje biblickým veršem z Exodu, 20.5¹¹, který Flusser představuje formou epigrafu, který se nachází na první straně spolu s obsahem monografie: „Trestám nepravost otců na synech do třetího i čtvrtého pokolení těch, kdo mě nenávidí.“ Na stejné straně se nachází ještě další epigraf: „Přece se točí!“, slavná věta, kterou měl pronést

⁹ „Quando a humanidade medieval abandonou a catedral para adentrar o mundo imanente, era em direção do nazismo que se dirigia. Ao ter abandonado a cruz que sustentava o Salvador que carregava os pecados do mundo, já escolheu a humanidade, sem sabê-lo, a cruz gamada que simboliza os pecados do mundo. É neste espírito subjetivo e carregado de sensação de responsabilidade que devemos tratar o nazismo.“

¹⁰ Dopis Davidu Flusserovi, 12.7.1957.

¹¹ Exodus: 20.5: „Neklaň se jim a nesluž jim, neboť já Hospodin, tvůj Bůh, jsem Bůh žárlivě milující. Trestám nepravost otců na synech do třetího i čtvrtého pokolení těch, kdo mě nenávidí,“

toskánský astronom a fyzik Galileo Galileu po skončení svého procesu s inkvizicí, kde byl nucen odvolat své teorie, aby si zachránil holý život. Tyto dvě úvodní citace napovídají o atmosféře, v níž se celý esej bude odvíjet: napětí mezi náboženstvím a vědou. Vědou ve smyslu moderního náboženství - ve smyslu zbožňování, kterému chybí transcendentní rovina, a které vyvolává Boží žárlivost se všemi patričními důsledky pro lidstvo.

Odstavec, kterým Flusser otevírá knihu, nás nenechává na pochybách: „Boží poslové milují klid Jeho dne. My, ze třetího i čtvrtého pokolení, se chvějeme před hromobitím Jeho hněvu. Jeho hluchá ozvěna vibruje vzduchem i naším sluchem. *Pressagia o dies irae*. Svět bude proměněn v saze. Co učiníme, my bídní? Tato kniha nebude snahou o formulování odpovědi na uvedenou otázku. Pokusí se o formulaci otázky. Pokusí se učinit vyslovitelnou nevyslovitelnou hrůzu.“ (Flusser, strojopis: 1)¹²

Jak jsme se již zmínili, hlavním tématem eseje je snaha o historické porozumění transformace hodnot západní civilizace, která vyústila, ve své nejdramatičtější formě, v nacistické barbarství. Kořeny tohoto historického pohybu autor nachází v renesanci, kdy se podle jeho slov středověké lidstvo obrátilo zády ke katedrále a vykročilo směrem k imanentnímu světu. (Ibid: 32-35). V tomto okamžiku, pokračuje Flusser, započal proces postupného vyprazdňování transcendentální roviny, a v jeho důsledku, ztráta samotného smyslu pro realitu. Od té doby hledá lidstvo alternativu, která by ji nahradila. Struktura textu odpovídá čtyřem historickým obdobím, které se snaží ztracenou realitu nalézt. Autor tato období nazývá generacemi: první generace vstupuje na scénu v době renesance, druhá zahrnuje období baroka a romantismu, třetí generace začíná svou cestu v době viktoriánské a končí za druhé světové války; poslední, čtvrtá generace se aktivně zapojuje do dějin v poválečném období. Vzhledem k tomu, že historický proces, který se rodí v renesanci, je viděn jako rezignace na sakrální dimenzi lidského života, Flusser nazývá příslušné generace ve zmíněném pořadí jako generaci hříchu, prokletí, trestu a odčinění. Je zde jasná paralela se strukturou jiné jeho knihy, a sice eseje *Příběh ďábla*, v níž historické fáze společenského pokroku nesou názvy smrtelných hříchů. Autor je představuje jako kroky, které zavádějí lidstvo stále dál od ztraceného ráje a spolu s ním od Boha. Za zmínku stojí, že přestože byl *Příběh ďábla* publikován poprvé v roce 1965, jeho německý originál byl hotov již v roce 1959 a zaslán několika vydavatelstvím.¹³

Vraťme se ale k textu *Do třetí i čtvrté generace*. Autor vyjadřuje přesvědčení, že do té míry, v jaké je víra pomalu překonávána rozumem, je dříve konsolidovaná sakrální rovina nahrazována materiální a objektivní realitou. Příchod nového chápání světa zničil jistoty toho původního, a s ním

¹² „Os mensageiros do Senhor adoram a suavidade do Seu dia. Nós, os da terceira e da quarta geração, tememos o trovão de Sua ira. O seu surdo ressoar vibra nos ares e nos nossos ouvidos. *Pressagia o dies irae*. O mundo será dissolvido em cinza. Que faremos, miseráveis? O presente livro não procurará formular respostas a esta pergunta. Procurará articular a pergunta. Tentará tornar dizível o terror indizível.“

¹³ Dopis Davidu Flusserovi, 5.3.1959.

světa jako celku. Realita se stává relativní a flexibilní, což umožňuje manipulaci s veškerými hodnotami. Zatímco středověký člověk nachází své útočiště ve víře, moderní člověk jej hledá v pochybnosti. Pochybnost jako životní princip je však sebevražednou tendencí. (Ibid: 67). Rovněž s tímto tématem se můžeme setkat v jiném Flusserově eseji, a sice v *Pochybnosti*, monografií napsanou v první polovině 60 let a vydanou až po autorově smrti. V tomto textu je tematizována radikální pochybnost, která se rodí progresivní racionalizací myšlení, jež dovádí lidstvo k vyprázdnění reality.

Svůj nesouhlas s materiálním světem, jemuž se člověk bezbřezě odevzdal, autor vyjadřuje v textu *Do třetího i čtvrtého pokolení* prostřednictvím své terminologie. Upozorňuje na to, že bez víry člověk upíná svou pozornost na předměty, které mu slibují sloužit, a které filozof označuje nelichotivým termínem „prostitutující se předměty“. (Ibid: 60) Renesanční člověk si vytváří sbírku předmětů, které vynalezl – nástroje – a na jejich základě vytváří svět druhého stupně. Takto se rodí svět technologie, instrumentalizovaný svět předmětů. S transformací reality souvisí i transformace samotného člověka. Novým ideálem se stává člověk, který pracuje, který funguje. Renesanční vynálezce je funkcionářem (tzn. žije ve funkci svých předmětů) *in statu nascendi*. (Ibid: 63) Všimněme si, že pojem *funkcionáře*, který se stal klíčovým termínem Flusserových prací z 80. let, získával jasné rysy již v této rané době. To stejné platí i pro pojem *aparát*, jak uvidíme později.

Filozof pokračuje ve své analýze směrem k baroku. Náboženství té doby považuje za kontaminované předměty do té míry, že se i ono samo se začíná formulovat na vědeckém základě. Svět začíná být racionalizován, matematizován a geometrizován. Baroko vytvořilo rozumnou společnost, společnost řízenou rozumem. Ta funguje automaticky ve formě mechanismu, který přiřazuje každé aktivitě určitou finanční hodnotu. (Ibid: 102). Hodnota se takto dostává na profánní půdu. Pro autora dopadá největší tíha zodpovědnosti na baroko za odpřírodnění života a racionalizaci instinktů. Nevšimlo si ale, že příroda a rozum, *res extensae* a *res cogitans*, nejsou ničím víc než fikcemi karteziánského myšlení. „Racionální civilizace 18. století je stejně fiktivní jako zvěřstva století 20. a zvěřstva 20. století jsou nevyhnutelným důsledkem civilizace 18. století. Jsou to dvě fáze stejného prokletí, které se vznášejí nad naší civilizací od dob renesance.“¹⁴ (Ibid: 113)

V romantismu se materiální svět zmocnil západní civilizace v plné síle. Stalo se zjevným, že předmětem vědy už není zkoumání bytí, ale metoda, kterou se realizují virtuální možnosti. Pro Flussera to znamená, že realita byla nahrazena realizací. (Ibid: 121, 123) V této době se objevil další fenomén, který se stal spoluzodpovědným za zvrácenosti 20. století, a sice nacionalismus. Podle autora se nacionalismus, jehož zrod souvisí s romantismem 19. století, stal druhem náboženství.

¹⁴ „A civilização racional do século 18 é tão fictícia quanto o é a barbárie do século 20 e a barbárie do século 20 é a consequência inexorável da civilização do século 18. São duas fases da mesma maldição que pesa sobre nossa civilização desde o Renascimento.“

Politické strany se podobají sektám z doby reformace. „Obrat směrem k nacionalismu, k němuž došlo v romantismu, je jednou z nejtemnějších podob útěku od ztraceného centra.“¹⁵ (Ibid: 139)

Flusser věnoval tématu nacionalismu několik stran v knize, kterou jsme již zmínili při jiné příležitosti, a sice v *Příběhu ďábla*, kde definuje nacionalismus jako smyslnost pozvednutou na rovinu společenské reality.

Poněkud lépe maskovaným projevem smyslnosti je jiný výhonek romantiky, totiž láska k lidu. Smyslnost se domnívá, že ji v této masce nebude možné poznat, a proto bude moci vystupovat mnohem hlasitěji a sebevědoměji. [...] Nacionalismus je proto téměř smyslností bez zábran. V nacionalismu stěží můžeme ještě rozpoznat působení Boží. Nad oblastí lásky k lidu vládne suverénně ďábel. (Flusser, 1997: 67)

V Bibli je jasně uvedeno, že přestupky vůči Bohu budou postiženy božím trestem. Pro Flussera, v eseji *Do třetího i čtvrtého pokolení*, trest přichází v podobě válek 20. století. První jako předehra ke druhé. Druhou světovou válku autor nazývá „věčným návratem téhož“: věčný návrat téhož bestiálního základu, který se v člověku ukrývá. „Toto se může stát kdykoliv, protože toto se vždy nakonec stane. Je to věčný návrat téhož. Takový je cíl veškerého pokroku.“¹⁶ (Flusser, strojopis: 228)

Hned na začátku kapitoly věnované roku 1940, Flusser upozorňuje na změnu své metody. Až do této chvíle využíval srovnávací metody, kterou sledoval dosažení objektivitu. V případě popisu druhé světové války se však tato metoda ukazuje nepoužitelnou. Pro autora je tento historický moment ponořen do subjektivity a snažit se o objektivitu by pozbývalo autenticity. (Ibid: 227). Flusser začleňuje do struktury textu sám sebe jako zástupce generace odčinění.

Snažím-li se o pochopení současnosti v historickém kontextu, jinými slovy, promítám-li ji od přítomného okamžiku směrem do minulosti, promítám ve skutečnosti přítomný okamžik směrem do budoucna. Kde jsem ale v tomto celém procesu já sám? Tato otázka je zneklidňující. Kde se nacházím? Zdá se mi, že odpověď by mohla být následující: promítám přítomnost do minulosti abych se já sám našel v budoucnosti. Tato poslední část knihy, ve větší míře než ty ostatní, je hledáním sebe sama, které vychází z naděje, že bude nalezeno v budoucnosti.¹⁷ (Ibid: 256)

Flusser charakterizuje svou generaci odčinění jako tu, která přežila „krvavou lázeň“ (Ibid: 253) Ji připadá zásadní úkol: nalézt smysl v tom, co se stalo.

¹⁵ „A reviravolta do Romantismo em direção ao nacionalismo é uma das formas mais nefastas de fuga do centro perdido.“

¹⁶ „Isto pode acontecer sempre porque é isto que sempre acontece. É o eterno retorno. É a meta do progresso.“

¹⁷ „Se procuro conceber a atualidade num contexto histórico, isto é, se a projeto do instante para o passado, estou com efeito projetando a atualidade do instante para o futuro. Mas onde estou nesse processo todo? Eis a pergunta perturbadora. Aonde me encontro? Pois a resposta me parece ser esta: projeto a atualidade do presente para o passado para encontrar-me a mim mesmo no futuro. Esta última parte do livro, mais que as demais, é uma procura de mim mesmo, movida pela esperança de encontrar-me a mim mesmo no futuro.“

„Byli jsme vyzvráceni, my všichni, peklem na pláži budoucnosti. A je smyslem našeho života je zjistit, proč se tak stalo, abychom mohli dát význam tomu, čemu jsme unikli. My, ze čtvrté generace, jsme badateli našeho trestu. Jsme učni božího hněvu. [...] My všichni jsme emigranty a imigranty. Jsme poraženou generací, abychom se stali generací pionýrskou.“¹⁸ (Ibid: 253, 254).

Autor přijímá svou roli svědka se všemi morálními důsledky. Jeho kniha je promyšleným protipólem objektivní analýzy této historické situace. Je existenciální, filozofickou výpovědí, která se vynořuje z nutnosti porozumět tomu, co se událo. Ztráta reality není v textu problematizována z ontologického hlediska, je tematizována jako fatální etický problém. Jeho teorie je praktická, etická a angažovaná. Jeho cílem je varovat. Jeho sdělení je morálním imperativem: povinností jeho generace, generace odčinění, je nedovolit, aby se opakovaly „věčné návraty téhož“.

Po vědomě subjektivní diagnóze historické situace západní civilizace, autor nabízí řešení. To spočívá v nové teorii jazyka, která je úzce spjata s pojmem *aparátu*. V rámci své knihy jej filozof metaforicky označuje za jeden z božích trestů: trest spočívá ve vtělení se Boha v aparát. Od toho okamžiku se pokrok západní civilizace realizuje ve formě nacismu a stalinismu, jeho ideálem se stává bezchybný funkcionář Eichmann a vítězství imanentního světa nad transcendentním bylo dosaženo prostřednictvím Cyklonu B. (Ibid: 220). Autor nachází v novodobých dějinách myšlení člověka, který byl prorokem tohoto vývoje, a který již dlouho před tragickými událostmi předpověděl důsledky byrokratické společnosti – byl jím Franz Kafka.

„Byl prorokem v biblickém slova smyslu. A jako takový souhlasil se spravedlností trestu. Proměna člověka v červa nebo v kuplíře smrti, toto zničení lidské důstojnosti, jehož se již nikdy nezbavíme, Kafka prožíval každodenně. Prostor, v němž Kafka kopal svůj hrob, byl již koncentračním táborem božských sil, které se na hřešící lidstvo vrhly jako draví ptáci.“¹⁹ (Ibid: 220, 221)

Flusserova jazyková reforma v knize *Do třetího i čtvrtého pokolení* vychází z předpokladu, že náš jazyk již není schopen formulovat realitu a existuje již jen ve funkci aparátu; náš jazyk se stal redundantním a jako takového je potřeba se vzdát. (Ibid: 324) Protipólem jazyka znehodnoceného aparátem je ve Flusserově terminologii *vlastní jméno*. Vlastní jméno se podle filozofa rodí z tvůrčího aktu, jehož prostřednictvím se základní realita utváří. „Vlastní jméno je výkřik údivu, při němž skryté objeví samo sebe. Vlastní jméno je akt, jehož prostřednictvím se nevyšlovená virtualita

¹⁸ „Fomos vomitados, todos nós, pelo inferno para as praias do futuro. E é nosso propósito na vida descobrir porque isto se deu, para darmos significado ao drama ao qual escapamos. Somos, nós da quarta geração, os pesquisadores do nosso castigo. Somos aprendizes da ira divina. [...] Somos todos emigrantes e imigrantes. Somos uma geração derrotada a fim de ser pioneira.“

¹⁹ „Era profeta no sentido bíblico do termo. E como tal concordava com a justiça do castigo. A transformação do homem em verme ou em cafetão da morte, essa derradeira dissolução da dignidade humana, Kafka vivenciava diariamente. O campo no qual Kafka cavava sua cova, já era o campo da concentração das forças Divinas que se abatem, qual aves rapinas, sobre a humanidade culposa.“

ustavuje v realitu.²⁰ (Ibid: 326) Neautentický jazyk spojený s aparát, je třeba zvrhnout, zatímco ten autentický, zrozený z lidského tvůrčího aktu, je třeba rozvíjet. Přestože konkrétní jazyky, které lidstvo používá, jsou na hony vzdáleny řeckému ideálu *alétheia*, neskrytosti, jakožto nástroje odкрыtí a naopak se vyznačují tendencí realitu zakrývat, což je paradox samotného myšlení, nemůžeme je nechat na pospas moci aparátu.

„Cítím v sobě před-jazykovou otevřenost, jejímž prostřednictvím komunikuji s nevyslovitelnem. Otevřenost, kterou se novověk pokoušel uzavřít a současný aparát v tomto uzavírání pokračuje, a která navzdory všemu přežívá pro toho, kdo ji hledá. Dveře „Zákona“ jsou otevřeny, jak říká Kafka, a dějiny myšlení jsou něčím víc než jen pouhou sbírkou ran získaných při našich střetech s jazykovou zdí, jak se Wittgenstein snažil přesvědčit své čtenáře.“²¹ (Ibid: 327)

Boj proti aparátu spočívá v rozvoji poetického potenciálu jazyka. Z tohoto úhlu pohledu, je funkcionář aparátu bytostí uzavřenou proti poetickému chvění. Jazyk funkcionářů je složen z podstatných jmen zprostředkovaných aparátem. (Ibid: 328) Je proto nezbytně nutné přestat spolupracovat s aparátem a přestat používat slova, do kterých nás nutí. Flusser uzavírá svou úvahu slovy, že k tomu, abychom znovu dobyly konkrétní realitu, je nutné projít územím jazykové teorie. „Pro mě je to jediná cesta, kterou dokáží zahlédnout. Vidím aparát jako jazykový systém, který mě uzavírá a vidím novou teorii jazyka jako skulinu, jejímž prostřednictvím dokáží uniknout z obklíčení.“²² (Ibid: 329)

Filozof spatřuje velký problém poválečného lidstva v jeho odcizení se od toho, co nazývá „ontologickou důstojností zcela nepodmíněných bytostí“. (Ibid: 335) Nebudeme-li na danou situaci reagovat, staneme se bytostmi zcela podmíněnými aparátem. Staneme se funkcionáři, budeme žít ve funkci aparátů, což je pro Flussera stejné, jako zemřít zaživa.

4. Mnohem více než pouhá teorie

Jedním z charakteristických rysů Flusserových textů je hledání alternativních diskursů k tradičnímu diskursu západní vědy, který vede k zúžení úhlu pohledu na analyzovaná témata. Volba náboženské terminologie i atmosféry, které se prolínají jeho knihou *Do třetího i čtvrtého pokolení*, úzce souvisí s

²⁰ „O nome próprio é um grito espantado pelo qual o encoberto se descobre a si mesmo. O nome próprio é o ato pelo qual a virtualidade inarticulada se estabelece em realidade.“

²¹ „Sinto que há em mim uma abertura pré-linguística, pela qual comungo com o inarticulado. Uma abertura que a Idade Moderna procurou fechar, e que o aparelho atual está fechando, mas que ainda persiste, desde que a procure. Que as portas da ‘Lei’ estão abertas, como nos diz Kafka, e que a história do pensamento é mais que uma coleção de feridas adquiridas ao lançarmo-nos contra a parede da língua, como Wittgenstein quer fazer crer seus leitores.“

²² „Para mim é a única passagem que eu vislumbro. Vejo o aparelho como sistema linguístico a fechar-me e vejo uma nova teoria da língua como a abertura pela qual posso escapar do cerco.“

tématem, neboť zvrácenosti druhé světové války jsou zásadním morálním problémem celé moderní společnosti. Je to ale právě morální dimenze, kterou věda v úzkém slova smyslu obvykle odmítá zahrnout do svých zkoumání.

Na druhé straně ovšem existují myslitelé, kteří dokáží tématu holocaustu čelit v celé jeho složitosti na půdě vědeckého diskursu. Jednou z hlavních referencí v tomto směru je nepochybně Hannah Arendtová, která problém nacismu řeší na rovině politické filozofie. Její filozofická reportáž o procesu Adolfa Eichmanna v Jeruzalémě, která vyšla s podtitulem „zpráva o banalitě zla“, vyvolala vlnu nevole na počátku 60. let. A byla to právě tato práce, která měla zásadní vliv na rozšíření kontextu týkajícího se fenoménu holocaustu a jeho konsolidaci jako problému, který je potřeba řešit s ohledem na dynamiku západní společnosti jako celku.

V roce 1989 byla publikována kniha *Modernita a holocaust* polského sociologa židovského původu žijícího v Anglii, Zygmunta Baumana. Jeho uchopení problému morality v moderní společnosti se v mnohém blíží pozicím Arendtové a její zprávě o banalitě zla. S časovým rozdílem 25 let, který dělí obě knihy od jejich vydání, se ta Baumanova nejenže nesetkala s jakýmkoliv odporem, který by stál za zmínku, ale naopak se jí dostalo ocenění evropská kniha roku v oboru sociologie.²³ Podívejme se, jak je v textu popsána tendence vytlačování morální dimenze ze života ve společnosti ovládané vědou, technologií a byrokracií.

Význam i nebezpečí morální netečnosti jsou v naší moderní, racionalizované, industriální a technicky výkonné společnosti obzvlášť pronikavé, protože v takové společnosti může být lidské jednání účinné na dálku, která se s rozvojem vědy, techniky a byrokracie neustále zvětšuje. V takové společnosti účinky lidského jednání dalece přesahují „úběžník“ morální viditelnosti. (Bauman, 2003: 263)

Můžeme si všimnout, že to, co Flusser nazývá naší stále silnější podmíněností aparátem, Bauman uvádí do vztahu se zakrytým viděním člověka, které mu znemožňuje dohlédnout důsledky svých činů, což zásadním způsobem ulehčuje jeho manipulaci.

Polsko-anglický sociolog představuje případ německého technického odborníka jménem Willy Just, který se během druhé světové války věnoval zdokonalování pojízdných plynových komor, které se setkávaly se spoustou problémů v obtížném ruském terénu. Jeho zpráva navrhující technická vylepšení plynových komor obsahuje termíny jako náklad, operace, tekutiny řídké a hustší, přestože musí být každému čtenáři jasné, že oním nákladem jsou lidské bytosti na hranici smrti, které ztrácejí kontrolu nad vlastním organismem. (Ibid: 268) Bauman poukazuje na to, jak technický jazyk a byrokratické pojetí problému dovolí člověku, který s největší pravděpodobností nevykazoval žádné patologické rysy, podílet se na projektu masové vraždy, aniž by jej to nějak

²³ V roce 1989 získala kniha *Modernita a holocaust* cenu Amalfi za nejlepší sociologické dílo roku.

morálně zatížilo. Německý technik je pouhým příkladem toho, jak dynamika moderní společnosti spojená s funkčním jazykem i formou komunikace, dokáží jedince zbavit morální zodpovědnosti za své činy. Jedná se o skutečnost, která může rozpoutat obrovskou tragédii v jakékoliv části světa.

Pro Flussera nebyla zkušenost s holocaustem jen výchozím bodem k jeho teoriím. Byla něčím, co jej trvale znepokojovalo a co bylo vždy nějak, ve větší či menší míře, přítomné v jeho pracích. Jedním z jeho textů, které jsou nejčastěji citovány v této souvislosti, je esej *Půda, po níž šlapeme*, která otevírá jeho sbírku *Post-historie*, vydaná ve stejném roce jako proslulá kniha *Za filozofii fotografie*, 1983.

„Osvětím není porušením modelů západního chování, naopak, je *výsledkem aplikace*²⁴ takových modelů. V Osvětím si naše kultura nechala strhnout lživou masku a ukázala svou pravou tvář. Tvář monstra redukujícího člověka na pohybový objekt. Naše kultura dokázala, že je třeba ji odmítnout jako celek, *in toto*, připustíme-li, že předpokladem každé kultury je umožnit soužití lidí, kteří se vzájemně respektují jako subjekty.“²⁵ (Flusser, 2011: 23)

Existují rovněž dokumenty osobního charakteru v podobě dopisů, které si Flusser vyměňoval se svými přáteli, dokládající přítomnost bolestné vzpomínky na holocaust. Jeden z nich byl napsán koncem roku 1989. V listopadu tohoto roku, filozofa postihne silný astmatický záchvat; čtyři dny prožije v kómatu, tři týdny pak v nemocnici. Těsně před Vánocemi, 23. prosince, během svého zotavování se na jedné klinice ve švýcarském Davosu, píše dopise svému brazilskému příteli Miltonu Vargasovi. V něm Flusser popisuje svůj prožitek klinické smrti a své rozhodnutí napsat „židovskou knihu“.

„Proč židovská kniha po zkušenosti se smrtí? Protože lidská důstojnost je pokus překonat podmínky, do nichž jsme byli vrženi aniž by se nás kdo ptal, a protože židovství je jednou podmínkou, které je třeba překonat. Ale co Osvětím? (cosi nepřekonatelného). Když jsem se po čtyřech dnech probрал z klinické smrti, prožil jsem okamžik překvapení, se kterým se nedokáži vyrovnat: jak a proč Osvětím? Abych Ti to lépe vysvětlil: jaký to mělo smysl? Zamýšlená kniha je, mimo jiné, zpověď z této situace beze smyslu (že On skryl Svou tvář).“²⁶

Jako z mnoha jiných Flusserových projektů, i ze židovské knihy nakonec sešlo. Zachoval se pouze její úvod s titulem *Až do třetího i čtvrtého pokolení*, s podtitulem *Mobykání*. Filozof napsal text

²⁴ Zdůrazněno autorem.

²⁵ „Auschwitz não é infração de modelos de comportamento ocidental, é, pelo contrário, *resultado da aplicação* de tais modelos. A nossa cultura deixou cair sua máscara mistificadora em Auschwitz, e mostrou seu verdadeiro rosto. Rosto de monstro objetivador do homem. A nossa cultura mostrou que deve ser rejeitada *in toto*, se admitirmos que o propósito de toda cultura é permitir a convivência de homens que se reconhecem mutuamente enquanto sujeitos.“

²⁶ „Por que o livro judeu depois da experiência da morte? Porque a dignidade humana é a tentativa de superar as condições dentro das quais fomos lançados sem termos sido consultados, e porque o judaísmo é uma de tais condições a serem ultrapassadas. Mas há Auschwitz (coisa insuperável). Quando cheguei a mim depois de 4 dias de morte clínica, vivenciei a surpresa indigestível: como e por quê Auschwitz? Para falar contigo: qual o sentido disto? O livro projetado é, entre outras coisas, confissão de tal sem sentido (que Ele escondeu Sua face).“

německy a přeložil jej do portugalštiny, aby jej mohl odeslat svému příteli Vargasovi do Brazílie, což učinil 1.1.1990.

„K tomu, aby bylo možné popřít svou podmíněnost, je nejprve potřeba ji přijmout. Nepřipustíme-li, že jsme savci a budeme-li trvat na tom, že jsme ptáci, nikdy se nám nepodaří vzlétnout. /.../ Tento text se pokusí vzít v potaz podmíněnost být pražským Židem. /.../ Pokusí se ji plně přijmout, než se jí pokusí překonat. /.../ tento text by neměl být autobiografií. Být pražským Židem nemá být problémem analyzovaným introspektivně. Text by měl vycházet z autora směrem k hrstce přeživších a k početným mrtvým, tak aby bylo možné nahlédnout problém intersubjektivně.“²⁷

Kruh Flusserovy tvorby se uzavírá. Téma „hrstky přeživších a početných mrtvých“ zůstalo živé a steně tak i biblický titul, který vyjadřuje hrůzu a tragédii těch, kteří spolu s ním přežili „krvavou lázeň“. Během jeho čtyřicetileté esejistické kariéry se problém rozvětvil, nabyl různých forem a vtělil se do nespočetných textů. Ty však v drtivé většině případů nevyjadřují téma holocaustu explicitně. Autorova zkušenost se proměnila ve všudypřítomné pozadí, z nějž čerpá jeho neúnavná angažovanost ve prospěch lidské důstojnosti a zodpovědnosti.

Na úplný závěr bych ráda poukázala na skutečnost, že v díle Viléma Flussera jsme svědky důležitého pohybu zaměřeném proti tradiční poválečné historiografii, která byla ve službách vítězných stran. Té historiografii, která měla zjednodušující tendenci zredukovat kontext holocaustu na perverzní německé nacisty na straně jedné, na straně druhé pak na jejich židovské oběti. Flusser se ale radikálně staví proti přijetí vnucované role oběti jak pro sebe, tak pro celou svou generaci. Přijetím zodpovědnost, za to, co se stalo - vycházejí z logiky, že všichni jsme součástí kultury, která to dopustila - předpokládané oběti opouští svou pasivní pozici a vydobývají si zpět aktivní potenciál a to nejen ve vztahu k dějinám, ale především ve vztahu k budoucnosti. Relativizace dobra a zla, pasivity obětí a aktivity katů, pomáhá odhalit destruktivní moc kulturní dynamiky, již se západní civilizace odevzdala již před staletími. Vyplová tak na povrch, že problém nacismu a holocaustu se nevyřešil jednou pro vždy před norimberskými vojenskými tribunály. Zůstává živý v podobě elementu inherentního naší kultuře, což dokazují jak atomové bomby svržené na japonská města, tak ruské gulagy, z válečného a poválečného období, stejně jako „mírové mise“, které zanechaly milióny mrtvých a celá území v chaosu, otevírají cestu novým genocidám v novodobých dějinách.

²⁷ „Para poder negar sua condição é necessário primeiro admiti-la. Se não admitirmos sermos mamíferos e insistirmos querer ser aves, jamais voaremos. [...] O presente texto procurará considerar a condição de ser judeu praguense. [...] Deverá procurar assumir plenamente tal condição, antes de tentar superá-la. [...] o texto não deve ser autobiografia. Ser judeu de Praga não deve ser problema a ser analisado introspectivamente. O texto deve partir do seu autor em direção dos poucos sobreviventes e numerosos mortos, a fim de assumir o problema intersubjetivamente.“

Prameny a literatura:

- Arendtovà, H. (2008): Eichmann em Jerusalém: um relato sobre a banalidade do mal, trad. J. R. Siqueira, Companhia das letras, SP.
- Arendtová, H. (2002): Mezi minulostí a budoucností, překlad T. Suchomel a M. Palouš, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2002.
- Bauman, Z. (2003): – Modernita a holocaust, překlad J. Ogrocká, Slon, Praha.
- Flusser, V. (2011a): A dúvida, Annablume, SP.
- Flusser, V. (2011b): Pós-história: vinte instantâneos e um modo de usar, Annablume, SP.
- Flusser, V. (2002): Filosofia da caixa preta: ensaios para uma filosofia da fotografia, Relume Dumará, RJ.
- Flusser, V. (1998): Ficções filosóficas, Edusp, SP.
- Flusser, V. (1997): A Příběh ďábla, překlad Fiala, J. Gema Art/OSVU, Praha.
- Guldin, R. (2015): Flusser Studies 20: "Ich habe gegen Pathos zu kämpfen gehabt [...]." Zur Entstehung und Bedeutung von Vilém Flussers Das Zwanzigste Jahrhundert. Versuch einer subjektiven Synthese.
- Heidegger, M. (1996): Bytí a čas, překlad: Chvatík, Kouba, Petříček, Němec, oikoymenh, Praha.

Nevydaný materiál:

- Flusser, V. – Até a terceira e a quarta geração.
- Korespondence Viléma Flussera s Davidem Flussarem, Leônidasem Hegenbergem, Miltonem Vargasem.